

AZ OROSZ DIPLOMÁCIA ÉS A HABSBURG BIRODALOM 1867-BEN

CZÖVEK ISTVÁN

Miskolci Egyetem, Egyetemes Történeti Tanszék

A címben jelzett tág témakörön belül két lényeges kérdést kívánok érinteni, oly módon, hogy kronológiailag kettéosztom az 1856 és 1917 közötti orosz diplomáciai időszakot. Így 1856 márciusa és 1870 októbere közé teszem az első szakaszt, a második etapot pedig 1870 és 1917 határolja. Az előbbi az erőgyűjtés, míg az utóbbi az új orosz szövetségi tömbpolitika ideje. Az első korszakból kiemelem az 1867-es évet, amely két jelentős eseményt tartogatott a Habsburg Birodalom, s talán Európa (így Oroszország) számára szintén. Elsőként az osztrák-magyar kiegyezést, amely egy elég hosszú történelmi egyeztetési folyamat záróakkordja, s egyben újabb megpróbáltatások kezdete volt. Másodsorban pedig a Habsburg Birodalom nemzetiségei tekintetében figyelemre méltó moszkvai Szláv Kongresszust, amelynek előzményei szintén évekkel korábbra nyúlnak vissza. A két esemény egy ponton biztosan érintkezik egymással: ugyanis a kiegyezéssel elégedetlen, reményeiben csalódott szlávok mentek Moszkvába.

Föltehetjük a kérdést: dehát milyen is volt Oroszország külpolitikája az adott időszakban, amelynek kezelni kellett számos egyéb probléma mellett a szlávok ügyét is?

Le kell szögezni, a diplomáciai retorikát Anglia (általában a Nyugat) és Oroszország esetében eltérően kellett alkalmazni. A közvélemény Oroszországban fontos volt, de nem játszott perdöntő szerepet – habár ennek mértéke megítélésében komoly viták vannak.¹ Az érvekkel az adott időszakban nagyrészt Gorcsakov kancellárt, vagy még inkább a cárt kellett jobb belátásra bírni. Ezért a diplomáciai események vizsgálatánál személyes fölkészültségükre föltétlenül ki kell térni.

A birodalom élén 1855-től kezdve II. Sándor állt, akiről Niederhauser Emil a következőket írja: „II. Sándor uralkodása a nagy nemzeti megaláztatással kezdődik, a krími háborút követő párizsi békével, és egy másik nemzeti megaláztatással végződik, a berlini kongresszussal.

¹ Többek között Frankel, Emil: *Öffentliche Meinung und internationale Politik*, Tübingen 1962; Diószegi, István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, Budapest 1994; Czövek István: *Hatalom és közvélemény II. Sándor korában*, Nyíregyháza 2001.

Hogy ez nem fosztotta meg Oroszországot teljességgel sok vérrel kivívtott eredményeitől, azt a kortársak kevésbé értették meg, mint az utókor, bár az sem szeretett megbékélni vele.”² Sándor apja, I. Miklós cár a korabeli Európa egyik, ha nem a legkonzervatívabb uralkodója, gondot fordított rá, hogy fiát, Alekszandr nagyherceget a lehető legalaposabban fölkészítse leendő birodalma kormányzásának nehéz feladatára.

Az Orosz Birodalmon belüli tájékozódás után 1839-ben egy európai körutazás következett, ami ugyanúgy része volt a nevelési programnak, mint a nyelvek tanulása. Alekszandr érdeklődéssel szemlélte az európai udvarok életét, szokásait, de nem kevesebb kíváncsisággal szemléltek őt is a kor nevezetes személyiségei. Külföldi útjai során még apjával járt Berlinben és Stockholmban, majd egyedül Svájcban, Dániában, Ausztriában, Hollandiában, Amerikában – de nem kereste fel Franciaországot. Utazása során számos kitüntetéssel és diplomával kedveskedtek neki, így pl. tagja lett a dán művészeti akadémiának, Oxfordban pedig jogi doktorátust kapott. I. Miklós 1855. március 2-án meghalt, de halála előtt elégedetlenségének is hangot adott: „Átadom neked birodalmamat, de sajnos nem olyan rendben, mint szeretném. Sok gondot és munkát hagyok rád” – mondta fiának.³ Sándor valóban olyan gondokat örökölt, amelyek megoldásától Oroszország egész jövője függött. Mielőtt azonban a belső problémákra fordíthatta volna a figyelmét, be kellett fejeznie az apjától súlyos teherként örökölt krími háborút. Ez többszörös konfliktust jelentett az új cár számára. Nem segítette a döntés meghozatalában a közvéleménynek azon része sem, amelynek szószólója öccse, Konstantin volt – őket felelősség nem terhelte a döntések miatt.

Sándor, aki maga is szeretett volna győztesként kikerülni a háborúból, szinte saját magát legyőzve sorolta fel öccsének azokat az érveket, amelyek a béke aláírását indokolták. Az özvegy cárné lakosztálya tehát, ahol a heves vita zajlott, az új cár első komoly döntésének színtere lett. Itt határozta el, hogy bármilyen fájdalmas is, aláírja az Oroszország tekintélyét erősen megtépázó, de a további fejlődést nem akadályozó békefeltételeket. A békekötésre 1856. március 30-án Párizsban került sor, Sándor pedig kiáltványt tett közzé, amelyben közölte az eseményt, s ígéretet tett: minden erejével azon lesz, hogy az ország belső életét rendbe hozza, s

² Czövek István: *Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény*, Nyíregyháza 1996 (Niederhauser Emil előszavával), 5. o.

³ Grey, Jan: *The Romanovs*, London 1971, 292. o.

Oroszországban szilárd politikai és gazdasági rendszert alakítson ki. A változás egyébként bizonyos területeken, így a külügyeknél is már a deklaráció előtt megmutatkozott. Azonban a cár elképzeléseinek keresztülvitelében rendkívüli erőre lett volna szükség, olyanra, amellyel Sándor nem rendelkezett. G.L. Granville, Viktória brit királynő követe, aki részt vett a koronázási szertartáson, ezen szavakkal jellemezte: „Jószándékú, de gyenge mint a víz. Intelligens, szeretetre méltó ember, de ez kevés azokhoz a feladatokhoz, amelyeket jól kell megoldania. Ott, ahol az uralkodó egyszemélyben dönt minden fontos kérdéstről, és nincs olyan alkotmányos rend, amely bizonyos értelemben kontrollálná tetteit, ott ez a tulajdonság hátrány, nem pedig előny.”⁴

Különösen Anglia maradt oroszellenes pozícióban. Anglia szerint Oroszország „egy nagy zord árnyékos erdő, amely kotlósként ül Európa és Ázsia felett és nincs ember, aki tudja róla, vajon erős-e vagy gyenge?”⁵

Oroszország, Ausztria és Poroszország szövetsége végleg szétesett. II. Sándor külpolitikájának közvetlen célja az volt, hogy szövetségeseket találjon a két nagy ellenséggel, Angliával és Ausztriával szemben, s ezt követően megváltoztassa a párizsi béke cikkelyeit.

Ha tehát a világban megváltoztak az erőviszonyok, meg kellett változni az orosz külpolitikának is. Nesselrode és közvetlen környezete erre a célra természetszerűleg nem volt alkalmas. Az előregedett kancellár persze örömmel vette át újabb kitüntetését az új cártól, de ezzel együtt távozni kellett pozíciójából. A.M. Gorcsakov már 1856 márciusától Pétervárott élt. Neve jól ismert volt az udvarban, mély hatást tett a bécsi tárgyalásokon tanúsított keménysége, főként az ún. előkelő orosz nemesi hazafiakra. Nem volt titok osztrákellenessége, s az, hogy egyáltalán nem a nesselrode-i politika híve.

Alekszandr Mihajlovics Gorcsakovot 1856. április 15-én kinevezték külügyminiszternek. J. Grey szerint ő volt a teljes felelős a külpolitika alakulásáért. „Hatásosan bőbeszédű ember volt, akinek a diplomáciai francia nyelv ismerete elhomályosította igazi képességeinek hiányát. Sándor meghallgatta nemcsak az ő, de mások tanácsait is, és egyedül határozta el a követendő politikát.”⁶ Nyilván ez a vélemény csak egy a sok közül, de az biztos, hogy a hetvenes években Gorcsakov pozíciója rendkívül

⁴ Mosse, Verner Eugen: *Alexander II. and the Modernisation of Russia*, London 1958, 42. o.

⁵ Grey: i.m., 302. o.

⁶ Uo.

megerősödött. Az orosz diplomaták között Gorcsakov – a jeles német történész D. Beyrau szerint – kevés tekintéllyel bírt: ennek egyik oka lehetett az is, hogy erősen függött a cár kegyétől.⁷ Potenciális riválisának A. Budberg és N.P. Ignatjev számított. Mindkettőt igyekezett távortartani az udvartól. Egészen biztos viszont, hogy mindig elkerülte az orosz kormányon belüli pártok közötti elkötelezettséget.

Bárhogyan is alakultak, fejlődtek a politikus tulajdonságai, ő elsősorban a cár, az uralkodó (goszudar') szolgálójának érezte magát. Simulékony természetével minden szakaszban alkalmazkodni tudott a cár akaratához és a külpolitika – nem Oroszországtól függő – körülményeihez. Egy olyan szolgáló arisztokrata volt, aki állását a cár kegyének köszönhette, s ezzel a ténnyel nagyon is tisztában volt. I. Sándor és I. Miklós egyeduralmi normáin nőtt fel, és a „szivacs” szerep, amit tetszés szerint ki lehet csavarni, nem volt számára visszataszító. Biztosan voltak Gorcsakov és II. Sándor között kisebb nüanszok a politikai fölfogás kérdéseiben – így pl. a lengyelek megítélésében, a poroszokkal való kapcsolatban, s a forradalmakat illetően is, amiktől egyébként Sándor annyira félt – ezek a véleménykülönbségek azonban nyíltan nem kerültek felszínre.⁸

Gorcsakov, kinevezése után, átszervezte a külügyminisztérium munkáját, amiben kiváló segítőtársának bizonyult A.G. Zsomini báró, aki jó stilisztá és tehetséges hivatalnok volt, ugyanakkor az ő föltétlen híve is. A cárizmus korlátozott külpolitikai programja a következő években főként a rendkívül bizonytalan belső helyzettel magyarázható. Az orosz diplomácia előtt bonyolult föladat állt: anélkül, hogy konfliktusba kerülne bármely európai állammal, el kellett érnie a párizsi béke megváltoztatását, és teljes mértékben helyre kellett állítani nagyhatalmi presztizsét, amelyre számos adottság predestinálta.

Az új politikai föladatok a diplomáciai tevékenység új módszereit követelték meg. Miután Gorcsakov külügyminiszter lett, hozzáfogott a hatalmas és merev diplomáciai apparátus átalakításához. Azonban Gorcsakov idején is megmaradt a külügyi apparátus rendi zártsága. A diplomáciai szolgálatban – Beyrau szerint – a nemzetközi származás alapján történő kiválasztás tényleges változásokat alig hozott.⁹ Mint ahogy más

⁷ Beyrau, Dietrich: *Russische Orientpolitik und die Entstehung des Deutschen Kaiserreiches 1866–1870/71*, Wiesbaden 1974, 25. o.

⁸ Beyrau: i.m., 26. o.

⁹ Uo. 23. o.

országokban is, a külügyminisztérium, vagy ahogyan Katkov ironikusan „az orosz ügyek külföldi minisztériumának” aposztrofálta, valójában a magas arisztokrácia kezében volt, akiket az új áramlatok alig érintettek meg, teljesen mindegy, hogy orosz vagy nem orosz származásúak voltak.¹⁰

Párizsban 1862-től 1868-ig Andreas Budberg, Bécsben 1864–1866 között Ernest Stackelberg, F.J. Brunnov 1860 után Londonban, Paul Oubril 1869-t követően pedig Berlinben volt Oroszország követe.

Gorcsakov 1856. augusztus 21-én Oroszország minden külföldi követségének és missziójának elküldte köriratát, amely kötelező jellegű útjelző kellett hogy legyen az orosz diplomáciai tevékenységben. Mindenekelőtt kimondta a Szent Szövetség maradványának egyértelmű elutasítását. A közeljövőben Oroszország úgymond tartózkodik a nemzetközi életben való aktív részvételtől. Az orosz kormányzat előtt az a legfontosabb feladat, hogy az ország belső erejét fejlessze.

Ha összehasonlítjuk Gorcsakov és a másik jelentős XIX. századi államférfi, Bismarck egymáshoz való viszonyát, ez 1875-ig zavartalannak tűnik. Legalábbis Gorcsakov az első években csodálta berlini kollegája politikai képességeit. Az orosz kancellárhelyettes 1864-ben arról beszélt, hogy a poroszok boldogok lehetnek, amiért Bismarckban egy ilyen ész mellett a vaskaraktert is csodálhatják. Az osztrák követnek 1866 januárjában bevallotta „lelkesezését”, amit Bismarck „vállalkozó szellemű politikája” váltott ki benne. Gorcsakovtól származik továbbá a *bismarquer* kifejezés is, a gáttalan politika megnevezésére.

Bismarck és Gorcsakov pályafutásánál figyelembe kell és lehet venni, hogy sem a feladatok, sem pedig az uralkodóhoz való viszonyulásuk nem összehasonlítható. Ráadásul Gorcsakov kizárólag diplomata volt, és csekély érdeklődést mutatott a belpolitikai kérdések iránt. A korszak Oroszországának két jelentős politikusa, P.A. Valujev és D.A. Miljutyin a szemére vetik, hogy teljesen ismeretlenek előtte a belső problémák.

Ausztria hűtlensége miatti bosszúságában II. Sándor és Gorcsakov igyekezett Franciaországot elkülöníteni Ausztriától és Angliától, mert látott esélyt arra, hogy megváltoztassa az akkori helyzetet. Nyugat-Európában II. Sándor 1856 fölülvizsgálatának követelésével eljutott odáig, hogy elfogadta III. Napóleon terveit az 1815-ös határozatok kivizsgálásáról. A két uralkodó közötti stuttgarti találkozó 1857 szeptemberében megnyitotta az utat egy

¹⁰ Uo.

titkos szövetség felé; 1859 márciusában pedig megállapodás jött létre, amiben II. Sándor megígérte, hogy jóindulatú, semleges viselkedést tanúsít egy esetlegesen kirobbanó olasz háború esetén.¹¹

Viszont D. Beyrau szerint a Gorcsakov által propagált és végrehajtott közeledés Franciaországhoz megfelelt egyrészt a franciák irányába terjedő szimpátiának, de sokkal inkább annak a józan, megfontolt tervnek, hogy a krími háború koalícióját fölrobbantsák. Ez esetben orosz részről nem az volt a cél, hogy „Európa térképét megváltoztassák – ahogyan azt Gorcsakov 1856 elején III. Napóleonnak elmagyarázta –, hanem, hogy Oroszország nyugalmat és időt biztosítson a belső reformokhoz.”¹²

Most pedig nézzük konkrétan az 1867-es évet, elsőként a moszkvai Szláv Kongresszus és az orosz diplomácia viszonyát. Mint általában a többi európai politikai kérdésben, a cári udvar és maga a cár is e kérdéskörben három forrásból tájékozódhatott, mégpedig a diplomáciai csatornán, az újságok révén és a harmadik ügyosztály megfigyelését fölhasználva.

Az osztrák birodalom és Oroszország etnikai térképe tarkaságával igen nagy hasonlóságot mutatott. Csupán emlékeztetőül: Oroszország európai területén tizenöt, Ausztriában pedig tizenegy nemzet és nemzetiség élt. Erre utal Diószegi István, figyelemre méltó munkájában: „A Habsburg Monarchia és Oroszország számára a soknemzeti összetételből adódóan a nemzetiségi politika jelentette a tulajdonképpeni politikát.”¹³ A kiegyezéssel a két legerősebb nemzeti mozgalom alakította ki kétközpontú birodalmát, így Bécsben és Pesten is határozottan elzárkóztak attól, hogy a délszlávok vagy a csehek a magyarokéhoz hasonló jogokat kapjanak.

Ha elfogadjuk azt a tételt, miszerint „egy-egy ország nemzetiségi politikája gyakorta a határokon túl is figyelmet keltett”,¹⁴ akkor ez az egymással határos Ausztria és Oroszország esetében egy újabb bizonyítékát adja annak, hogy szükséges a kiegyezés és a Szláv Kongresszus kölcsönhatását vizsgálni. Oroszországban a széles körben megnyilvánuló szimpátia a szomszédos államokban élő szlávok iránt elképzelhetetlen lett volna akár egy évtizeddel korábban is. Az orosz kormány nem akadályozta mindezt, holott a külügyminisztérium teljes körű ellenőrzést gyakorolt a Moszkvai Szláv Segítő Bizottság fölött. Összeeseng ezzel egy néhány évtizeddel később írt visszaemlékezés: „Beust azt mondja, Miklós cár a

¹¹ Wolf, Siegmund: *History of Italy*, London 1970, 413–414. o.

¹² Beyrau: i.m., 23. o.

¹³ Diószegi István: *Üllő és kalapács*, Budapest 1991, 26. o.

¹⁴ Uo.

pánszlávizmus határozott ellensége volt, de II. Sándor, a megboldogult uralkodó tett némi engedményt az Ausztria számára veszélyes eszmének.”¹⁵

John Grey történész híres, Oroszországról szóló könyvében azt írja: „II. Sándor és Gorcsakov nem támogatta a pánszlávizmus [helyesebben a szlavofilizmus, Cz. I.] érzelmes nemzeti koncepcióját, de kénytelen volt eltérni azt, mivel az orosz társadalom egy jelentős részére nagy hatással volt. A nyugati hatalmakat azonban ez az eszme megijesztette, mert agresszívnek tartották.”¹⁶ Ausztriát igen közvetlenül érintette az esemény, hiszen a határain belül élő szlávok valamennyien elfogadták a meghívást.

A nemzetiségek elvárásai azonban, mint ezt látogatásuk egész ideje alatt tapasztalhatják, nem teljesülnek. A szervező szlavofilek hangoztatott eszméi¹⁷ inkább az orosz nemzetbe való beolvasztásukat, mintsem jogaik érvényesítését célozták, a hivatalos diplomácia pedig ügyesen kitért a politikai kérdések elől, hiszen egész Európa gyanakvással figyelte őket a szláv népek fölötti hódító törekvésekért. Holott már ekkor úgy gondolkodott a bécsi orosz nagykövetség, hogy a csehek nemzeti törekvéseit Oroszországnak nem kellene támogatnia, gyöngítve a Monarchia szláv jellegét, sőt oda kellene hatnia, hogy Csehországban a német befolyás érvényesüljön. Ha kicsit előre tekintünk 1871-re, akkor világossá válik, hogy Oroszország saját érdekét szem előtt tartva nem támogatta a nemzetiségi, főként a cseh törekvéseket. Egyrészt, mert ezzel együtt járt volna, hogy a galíciai lengyelek több joghoz jutnak, s így az oroszországi lengyel területeken sem tarthatta volna magát a nyílt elnyomás. Másrészt: „A trializmus és még inkább a föderalizmus szláv karaktert adott volna a Monarchiának, és ez orosz szempontból nem volt kívánatos, hiszen a szláv többségű monarchia komoly riválisa lehet Oroszországnak a Balkánon.”¹⁸

A szláv vendégek egy küldöttsége május 10-én látogatást tett Gorcsakov hercegnél, majd Revertera nagykövetnél. A Gorcsakovnál tett látogatás hangulata igen szívélyes, de formális, minden eredmény nélküli volt. A tapasztalt diplomata még a cári audiencia iránti kérelmükkel is az

¹⁵ Molcsanov, Alekszandr Nikolajevics: „Memoarü Bejszta”, *Isztoricseszki Vesztnik* 28 (1887), IV–VI. 677. o.

¹⁶ Grey: i.m., 303. o.

¹⁷ Niederhauser Emil: „A szlavofilek történet szemléletéhez”, *AUD Séries, Historica* 5. sz. (1966), 27–42. o.

¹⁸ Centralnűj Goszudarsztvennűj Archív Rosszii (továbbiakban CGAR), No. 597, op. no. 1, jegy. hrany. no. 875, 206–211. Sz. Sz. Tatjiscsev jelentései a bécsi orosz nagykövetségről. Ld. még Diószegi: i.m., 45–46. o.

osztrák nagykövethez, Reverterához irányította őket. Május 14-én Carszkoje Szelóban fogadta őket II. Sándor, a liberátor cár. A szerb Polit-Desančić, mint későbbi memoárjában írja, különös jelentőséget tulajdonított ennek: „Nehéz lett volna elképzelni, hogy az orosz cár fogadja az udvarnál a szláv vendégeket, akik külföldi alattvalók, anélkül, hogy az adott államok nagykövetei be ne jelentették volna őket. De az orosz közvéleményt a szláv vendégek foglalkoztatták, és II. Sándor úgy vélte, fontos hogy megtegye ezt az engedményt népének.”¹⁹ Erről tanúskodik T.Sz. Vasziljev archimandrita II. Sándorhoz írt levele, amelyben a szláv ügy fölkarolására kéri. Véleménye szerint a nyugati hatalmak, így Franciaország és a pápaság gyöngül, a jövő kulcsa Oroszország és pravoszlávia kezében van. A cárt érdekelte a közlés, mivel saját kezűleg írta a levél alá, hogy nézzenek utána, ki ez a személy.²⁰ A vasárnap reggeli istentiszteletet az udvari kápolnában hallgatták meg a szlávok, majd a huszonegy tagú válogatott csoportot az Arany Terembe vezették a cári fogadásra, amelyen az uralkodó egész családja jelen volt. Šafarik üdvözölte valamennyiük nevében a cárt, majd mindegyiküket személyesen bemutatott II. Sándornak, aki néhány szívélyes mondatot váltott velük, sőt visszaemlékezett, hogy Palackýval már találkozott. Míg a cárné németül csevegett a küldöttekkel az Arany Teremben, II. Sándor átlépett a következő terembe, ahol a többi szláv vendég várta izgatottan. Őket a következő szavakkal üdvözölte: „Üdvözlöm Önöket, Uraim! Boldog vagyok, hogy valódi szláv földön találkozom Önökkel, szláv testvérekkel. Remélem elégedettek lesznek a fogadtatással mind itt, mind Moszkvában. Még találkozunk.”²¹ A Bellevue Szállóba visszatérve azonnal lelkes hangú táviratok mentek a hazai városokba, amelyekben – az üres protokolláris forma minden részlete mögött különös tartalmat sejtetve – az írók mindannyian kiemelték „a valódi szláv földön szláv testvérek” szófordulatát a cárnak.

A kongresszus hatását a szláv népekre azok sem tagadhatták, akik ellenségei voltak, sőt ők hangsúlyozták különösképpen. A küldöttek utazása valóban demonstrációként értékelhető, főleg Ausztriával szemben, amely ugyanebben a periódusban rendezte viszonyát a kiegyezésben a

¹⁹ Petrovich, Michael: *The Emergence of Russian Pan Slavism 1856–1870*, New York 1956, 221. o.

²⁰ CGAR F., No. 109, op. no. 4, jegy. hrany. no. 431, 12–16. o.

²¹ Czövek István: „Der slawische kongreß 1867 und Nationalitäten des Habsburgerreiches”, in *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 103, Heft 1-2, Wien – München 1995, 107. o.

magyarokkal, lezárva ezzel egy időre a politikai jogok gyarapítása felé vezető utat a birodalom szláv többsége előtt.

Az 1867 utáni Osztrák-Magyar Monarchia etnikai összetételét és közjogi viszonyait tekintve is különös képződmény a korabeli Európában. Soknemzetiségű, kétközpontú monarchia, melyben az uralkodó személye nem elegendő a teljes belpolitikai erőegyensúly létrehozására. Az osztrák külpolitika egyre erőtlenebb kísérletei nem vetekedhetnek a nemzetállamok hatékony belső erőkre támaszkodó uralkodóinak diplomáciai eredményeivel.

Az 1867-es kiegyezést nemcsak a magyar közvélemény, de egész Európa politizáló társadalma is felemás érzésekkel fogadta. Ahogy a magyar illetve az osztrák politikai életben is voltak az eseménynek ellenzői, Európában sem örült mindenki egyértelműen a Habsburg-ház (a magyarokkal történő megegyezés után minden valószínűség szerint bekövetkező) megerősödésének. Az utóbbiak közé tartozott Oroszország is.

A kiegyezés és az orosz diplomácia vizsgálatánál megint csak három forrástípusra támaszkodhatunk, tehát az orosz újságírásra, azután a harmadik ügyosztály dokumentumára, végül a diplomáciai jelentésekre, visszaemlékezésekre, naplókra. A három forrás sok területen összefügg, hiszen Gorcsakovot hihetetlenül érdekelte a róla alkotott vélemény és általában a közvélemény. „Nincs semmi bosszantóbb annál, mint amikor a közvélemény apatikus, egykedvű”²² – mondta. J. Klaczkó, a cár egyik neves publicistája azt írja róla: „Ő az első orosz miniszter, aki nemcsak a szalonok, de a közönség számára is talált szavakat.”²³ Oroszország külügyminisztériumának a gyakorlatban a *Golosz* lett a szócsöve, ugyanezzel a céllal speciálisan a külföld számára adták ki a *Nordot*. Természetesen a külügyminisztert csak a nemesi elit, a módosabb polgárság és értelmiség által kialakított vélemény érdekelte.

A *Golosz*,²⁴ Gorcsakov szócsöve az osztrák-magyar kiegyezés kapcsán így fogalmaz: „A sors szétválaszthatatlan egységbe forrasztotta az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi részét, szétbonthatatlan csomóvá kötözte össze a magyar nemzet és az osztrák uralkodóház sorsát. Ausztria szétesése múlhatatlanul maga után vonná a magyar nemzet pusztulását is.”²⁵

²² Busujev: i.m., 76. o.

²³ Klaczkó, Josef: *Zwei Kanzler*, 278, 92. o.

²⁴ Az orosz újságokról ld. részletesebben Czövek István: *Hatalom és közvélemény II. Sándor korában*, i. k., 9–26. o.

²⁵ *Golosz* 1867. szeptember 1 (No. 229.)

Ehhez illeszthetjük az orosz III. Ügyosztály Magyarországról készült jelentését is. „Ausztia tart a szláv elemektől és az ortodox egyháztól is. [...] Persze nem a humanizmus vezeti Ausztia politikáját, amikor javítani akar ezeknek a keresztény népeknek a sorsán, hanem a politikai számítás.”²⁶ Ausztia szeretné megakadályozni azt, hogy Oroszország egyedül rendezze a porta és a keresztények ügyét, valamint „a magyarok egyáltalán nem gondolkodnak az állam egységes érdekéről”.²⁷ A 429-es dokumentummal szemben a 160-as számú iratban egy másik vélemény is a cár asztalára került. „Voltam Magyarországon és lelkesedem ezekért a szimpatikus, ellenséges emberekért, még akkor is, ha a szláv ügy ellenségei. Tetszik állameszméjük és forró szeretetük a magyar állam iránt. Tetszik államteremtő gondolateszméjük.”²⁸

Az orosz periodikák, köztük a *Golosz*, három témakört érintenek a kiegyezéssel kapcsolatban: a horvátok sorsát, a csehek igényeit és általában a kiegyezés értékelését. A *Golosz*, tehát Gorcsakov szócsöve, részletesen tárgyalja a horvát kérdést, bemutatja szinte egész történelmüket. „A horvátok jogosan háborognak – írja. – Megharagudtak Ausztriára és Európára, amiért azok elfelejtették e bátor szláv nép érdemeit.”²⁹ A horvát kérdés megnyugtató rendezése hozzátartozott a kiegyezés realizálásához, mivel nem volt mindegy, milyen Magyarország belső szilárdsága, melyet a horvátok követelései elég felemás helyzetben tartottak. „Ha a szlávok egyetértésben élnének, ők lehetnének a legerősebb nép – állítja a *Golosz*. – Akkor pedig sem a horvátok, sem a szlávok jogait nem fenyegetné senki részéről veszedelem. A tanács tehát: egyesüljenek a szlávok.”³⁰ Ez kedvenc gondolata volt inkább az orosz sajtónak, mint az orosz kormányköröknek.

A lap igyekszik ellenérzést kelteni a magyarokkal szemben, és kisebbiteni érdemeiket, mivel fő témája a horvátok „tragikus” sorsa, akik hiába igyekeznek minden erejükkel elérni azt az állapotot, melyet a magyarok csak úgy „ajándékba” kaptak a bécsi kormányzattól.

A kiegyezés és az orosz birodalom politikai kapcsolatára az első és nagyon fontos tájékozási lehetőség a diplomáciai környezet. Az orosz levéltárakon kívül többek között Bonnban a Külügyi Levéltárban található egy iratköteg, amely célzottan foglalkozik a kiegyezéssel. Terjedelmi okok

²⁶ CGAR f. No. 109, no. 4, jegy. hrany, no. 168, 3. o.

²⁷ CGAR f. No. 109, no. 4, jegy. hrany.,no. 429, 5. o.

²⁸ CGAR f. No. 109, no. 4, jegy. hrany.,no. 160.

²⁹ *Golosz* 1867. június 1/13 (No. 150.)

³⁰ Uo.

miatt ebből az iratcsomóból csak egy dokumentumot fogok bemutatni. Eszerint Reuß pétervári porosz követ 1867. június 26-án elküldött táviratában megjegyzi, hogy az 1867. június 24-ei rendelkezést postai úton kapta meg, mivel olyan információkat tartalmazott, amit idézem: „csak nekem szántak, így sem Gorcsakov hercegnek, sem más illetékesnek nem szoltam Werther megfigyeléséről”.³¹ Tudni kell, hogy Karl von Werther, Poroszország, majd az Észak-Német Szövetség bécsi követe, aki más diplomatákkal együtt részt vett a pesti királykoronázáson, tapasztalatairól hosszú beszámolót írt Bismarcknak, aminek lényege az volt, hogy a magyar lakosság minden rétege hálával viseltetik Poroszország iránt. A korabeli magyar megnyilatkozások ismeretében Werthert vagy félrevezették, vagy félreértett valamit. A 60-as évek Magyarországon kifejezetten averzióval viseltettek a bismarcki Németországgal szemben. Bismarckot sokáig erőszakos junkernak és a cári Oroszország szálláscsinálójának tartották. Mindenesetre Gorcsakov és politikai műhelye nem kérdezte meg Reußt az incidensről.

A dokumentum továbbá szól a magyar radikális párt erőfeszítéseiről, amelynek szerinte Kossuth és Perczel a szellemi vezetője.³² Ezzel összefüggésben az orosz III. Ügyosztály Velencében élő lengyel emigráns ügynöke a 162-es számú ügyiratban a következőket írja: „A magyar forradalmi párt megegyezik a parlament bal szárnyával.”³³

A német diplomáciai iratban utalást találunk továbbá arra is, hogy a magyarországi Félegyházán a bécsi hatalom kémeit a radikálisok megpróbálták letartóztatni, s a tömeg és a löfegyverét használó hadsereg között ütközetre került sor. Reuß megerősíti, hogy a Kossuth mellett izgatók nem szenvednek pénzihiányban, és az a gyanú, hogy az orosz kormány mellett a poroszoktól is befolyik erre a célra pénz. Ehhez kapcsolódnak a III. Ügyosztály 162-es számú ügyiratában leírtak: „Egyedül Kossuth tudja tűzbe hozni a magyarokat szavai és írásai varázsával, egészen a fanatizmusig.”³⁴ Összességében a német levéltári anyag egyrészt bemutatja Gorcsakov diplomáciai közlekedésének formáit, mechanizmusát úgy, hogy nemzetközi környezetbe átviszi az eseményeket. Másrészt a diplomaták

³¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (továbbiakban PA Bonn), Russland 8429, 26. Juli 1867, 97. o.

³² PA Bonn, Russland 8429, 26. Juli 1867, 100. o.

³³ CGAR f. No. 109, no. 4, jegy. hrany, no. 162, 1. o.

³⁴ Uo.

közötti együttműködést is vázolja.

A Habsburg Birodalom és Oroszország viszonya korszakunkban tehát rendkívül sajátosan alakult. A különlegességet az jelentette, hogy a kiegyezés következtében kétközpontúvá vált Osztrák-Magyar Monarchia két feléhez Oroszország nem tudott azonos módon közeledni, és ennek a felemás közeledésnek a fogadtatása is különböző volt a két fél részéről. A magyarok esetében szinte egyértelmű elutasítással találkozott az orosz kormányzat, míg az osztrák politikai élet bizonyos körei az orosz szövetség gondolatát be tudták illeszteni diplomáciai elképzeléseikbe.

A két szomszéd állam kapcsolatait meghatározta az a tény is, hogy a szóban forgó időszak egyik legfrekvenciáltabb kérdése a nemzeti önrendelkezés volt. Mivel mindkét birodalom területén számos, az önrendelkezés különböző fokán álló nemzetiség élt, a hozzájuk való viszony a belpolitika egyik meghatározó tényezőjévé is vált, s érthető, hogy érzékenyen reagáltak egymás ilyen irányú intézkedéseire. Nem véletlen tehát az osztrák-magyar kiegyezés, egyáltalán az osztrák külpolitika iránti fokozott orosz érdeklődés.